

Բիէղրանէրայէն ելան և արագու-
թեամբ ձիերնին կը վազցընէին . երբոր
զետակ մը հասան, ծերունի Բոլոյ կրիֆ-
ֆոն շատ մը խողեր տեսաւ, որոնք տրդ-
մին մէջ թաւալեր էին և կը վայլէին
արևն ու ջրին զովութիւնը : Մէկէն նը-
շան առաւ ամենէն գէր խողին, և հրա-
ցանը պարպածին պէս՝ սպաննեց զա-
նիկայ : Կենդանւոյն ընկերքն անմիջա-
պէս կայծակի պէս երազութեամբ փա-
խան, և թէպէտ միւս հովիւն ալ հրա-
ցան պարպեց վրանին, բայց անոնք ան-
ջնաս ազատեցան անտառի մը մէջ :

— Ողորմելի մարդիկ, զուրցեց Օր-
սոյ . խողերը վարազ կը կարծէք :

— Չէ, Օրս՝ Անտոն, պատասխանեց
Բոլոյ կրիֆֆոյ, անանկ չէ, հապա այդ-
խողերը փաստաբանինն են, ձիուն ա-
կընջին փոխարէնն ըրինք :

— Ձեզի պէս անզգամներ, աղաղա-
կեց Օրսոյ բարկութենէն կրակ կըտ-
րած, դուք ալ մեր թշնամեաց ըրած
ցածութեանը կը նմանիք : Գացէք քո-
վէս . ձեզի պէտք չունիմ . դուք խողե-
րուն հետ կռուելու կտրիճ էք : Կ'եր-
դուննամ որ եթէ յանդըգնիք հետս
գալու, գլուխնիդ կը ջախջախեմ :

Երկու հովիւները պաղ մնացին ու
իրարու կը նայէին : Օրսոյ ոտքին մըտ-
րակներովը ձիուն փորին զարկաւ, և
աներևոյթ եղաւ :

— Տեսար հիմա, ըսաւ Բոլոյ կրիֆֆոյ՝
ընկերովը . եկուր սիրէ աս մարդիկներն
որ այս կերպով կը վարուին հետդ : Ա-
տոր հայրը, հաղարապետը, սրդողեցաւ
քեզի՝ անգամ մը փաստաբանին վրայ
հրացան շտկելուդ համար . . . անխելք
եղար որ չպարպեցիր : . . . Իսկ որդին . . .
տեսար ինչ ըրի իրեն համար . . . կը
սպառնայ գլուխս ջախջախել, ինչպէս որ
կը ջախջախեն դոռմէ անօթ մը որ ալ
մէջը գինի չկրնար պահել : Ահա ասանկ
բաներ կը սորվին ցամաք երկիր, Մէմ-
մոյ :

— Անանկ է. և թէ որ իմացուի որ
դու սպաններ ես այդ խողը, դատաս-
տան կը բանան վրադ, և Օրս՝ Անտոն
չուզենար պաշտպանել զքեզ դատա-
ւորաց առջին, և փաստաբանին ստակ
տալ : Բարեբաղդաբար մարդ չտեսաւ
զքեզ, և սրբուհի Նէկա վտանգէն խա-
լըսեց զքեզ :

Քիչ մը ատեն մտածելէն ետքը, եր-
կու հովիւներն որոշեցին որ ամենէն ա-
ւելի խոհեմ ճամբան խողը փոսի մը
մէջ նետելն էր . ինչպէս որ ըրին . բայց
իւրաքանչիւրը մէյմէկ մեծ կտոր մէկզի
դնելով խեղճ խողին մտէն, որ տէլլա
Ռէպպիաներուն և Պարրիչիններուն ա-
տելութեանը զոհ եղեր էր :

Կը շարունակուի :

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Ո Ց Մ Ե Ծ Ա Ց

Բ Ա Ս Ե Ն

Յերկուս բաժանի գաւառդ 'ի վերին և 'ի Ստորին . սա յարեւելից վերնոյն .
բնական դրիւքն զանազանին յիրերաց, այնու զի վերինն ծայր 'ի ծայր համօրէն
տարածութեամբն տափարակ է այնպիսի յորում չերևի և ոչ բլուր մի դուզնա-
քեայ՝ որ արդեւ հայեւոյ լինիցի կողմանէ 'ի կողմն, բաց յոստոյ մի լերինն Ծիրա-
նեաց՝ որ 'ի հիւսիսոյ երկայնեալ ձգի 'ի դաշտ անդր լայնածաւալ : Իսկ Ստորինն

ուչ այնպէս է . զի թէպէտ և չիք լեառն 'ի նմա , այլ բարձունք և բլուրք և ձորք ուրեք խիտ առ խիտ և ուրեք ցրիւ կան . ընդարձակութեամբն առաւելու սա յոյժ քան զվերինն . այլ արգաւանդութեամբն երկոյքին միօրինակ , իմա ցորենոյ և գարւոյ , որով շտեմարանք են գաւառին կարնոյ , սակայն զուրկ ամենեւին 'ի պլտ , զոց և մերկ յանպտուղ ծառոց :

Հ Ա Ս Ա Ն Գ Ա Ն Է

Գլխաւոր տեղի և աւան 'ի վերին Բասեն , առ հասարակ պարսպապատ կրկին պարսպաւ . և է շինեալ 'ի ծայր ոստոյ Ծիրանեաց լերինն՝ զոր 'ի վերն յիշեցաք , 'ի զառիվայրի նորին դէպ յարեմուտս , և ներքնաբերդն 'ի գաղաթան քարալեւրինն . իսկ կրկին պարիսպքն ըստ դրից աւանին ածեալ են շուրջանակի ցածագոյն , սկսեալ 'ի թիկանց կամ յարեւելից կուսէ քարալեւրինն բարձու , քանզի փոքր մի և անդր ձգի պարիսպն՝ առ երկուստեք զառիվայր լինելոյ լերինն , տարածեալ յարեմուտս կոյս 'ի խոնարհ 'ի վերայ դաշտավայրին : Զիք ուրեք յայսոսիկ կողմանս գեղեցկագիր վայր քան զսա . մինչև ելեալ 'ի միջոց անդր բերդին , տեսարան ընդարձակածաւալ դաշտին Բասենոյ հիացուցանէ զաչս . իսկ եթէ 'ի ներքնաբերդ անդր մտանիցէ ոք՝ հասեալ մինչև ցծայր շինուածոյն 'ի վերայ անդնդախոր քարափանն կառուցելոյ՝ յափշտակեալ յիմարին միտք ընդահեղ և վսեմ բարձրութիւնն և ընդ անօրինակ ընդարձակութիւնն՝ յոր ձգտի տեսութիւնն . զի ոչ համօրէն վերին Բասեն միայն առաջի նորա նկարի իբրև 'ի հայեւոյ , այլ մասամբ և Ստորինն . 'ի հանդիպոյ 'ի բազում հեռաստանէ ափափայք լեռանցն թէքմանայ , և 'ի դաշտին գետն Մուրց և Երասխ մանուածաւալ ընթացիւք պտոյտքեալ : Զկարեմ որպէս արժանն է զվսեմութիւն վայրացն 'ի գրի հարկանել , այլ նա միայն գիտէ քաջ՝ որ անձամբ առ տեղեաւն կացեալ և չկամի 'ի բաց անցանել : Ներքնաբերդն դատարկ է 'ի բնակչաց և ամայի . ամենայն քարակերտ շինուածք և գետնափոր պահարանք քանդեալ և կործանեալ . միայն պարիսպքն անեղծ կան : Է անդ և ստորերկրեայ ճանապարհ 'ի վերուստ մինչև ցեղր Մուրց գետոյ որ անընդմիջաբար առ բերդին անցանէ , սակայն ընդայլ աւերակսն և այն ևս խանգարեալ է , որ և արտաքուստ երևի յանցանելն առաջի բերդին : Արձանագիր չիք ամենեւին ոչ 'ի վերայ դրանց արտաքնոյ բերդին և ոչ 'ի վերայ ներքնաբերդին : Հայազգի բնակիչք բազում էին անդ . այլ ընդ արշաւանին Ռուսաց գաղթեցին առ հասարակ մինչև չմնալոյ 'ի նոցանէ և ոչ մի . և արդ տաճկաբնակ է : Տունք և այլ շինուածք և սակաւաթիւ կրպակքն ըստ օրինի գեղջկաց , և ոչ ինչ այլ նշանաւոր 'ի նմա : Ելանէ աստի աղբորակ : Յեզերս Մուրց գետոյն առ աւանաւն երեք ջերմուկք կան , մին անյարկ և երկուքն գմբէւորք :

Կ Ա Ր Ս

Ի գաւառին վանանդայ՝ ՚ի հնումն Անփայտ և վերին Բասեն կոչեցելոյ, կայ քաղաքս այս ՚ի ստորոտս լեւանց։ Յերկուս բաժանի, ՚ի բերդ և յարուարձան. երկոցուն ևս մասամբ ՚ի վերայ բարձանց և մասամբ ՚ի դիւրի կալով։ Բերդն կըրկնապարիսպ է և ընդարձակ յոյժ, և որպէս զՀասանգալէին հարաւային կողմանք պարսպիդ ՚ի դիւրոջ նստեալ, կողմանքն արեւելեան և արեւմտեան տակաւ ամբարձեալ ՚ի վեր որպէս ինչ դիւրք քարալերին մեծի են, երթեալ յանդին յահեղ իմն բարձրութիւն, որոյ հիւսիսակողմն ՚ի պարսպէն ցյատակն ձորամէջ խորանդունդք են, ընդ որ գետն անցանէ. նոյնպիսի է և արեւմտակողմն. իսկ ՚ի կողմն արեւելից անդր քան զպարիսպն երկայնեալ ձգի բլուրն մեծ կիսաժամու տարակայութեամբ։ Յարեւմտակողմն ՚ի գագաթան բարձու ամբարձեալ է միջնաբերդն բարձրապարիսպ և երկայնանիստ ընդ արեւելս կոյս։ Են ՚ի նմա այլ և այլ տեղիք քարաշէնք և փայտակերտք. է որ ՚ի պէտս պատերազմական զինուոց և է որ ՚ի բնակութիւն պահնակ զօրաց, որ անմեկնելի են անտի։ Ի միջնաբերդէ մինչև ցեղր գետոյն գետնափոր ուղի կայ, այլ արդ քանդեալ իսպառ։ Իսկ արտաքոյ միջնաբերդին բնակութիւնք են քաղաքացւոց ՚ի մէջն անդ բուն բերդին մինչև ՚ի ստորին պարիսպն. և երես նորա զառիվայր շեղեալ ՚ի հարաւ կոյս՝ երեւելի է ամենայն վայրն յարուարձանացն, որոյ ոմն ՚ի դիւրի ոմն ՚ի բլրի և այլ ոմն ՚ի ՚ի ձորոյ սկսեալ զառիվեր ամբառնայ բլրաձև։ Յոյժ ստորին են ձևք տանցն, հողայարկք և հողածեփք, ոչ ինչ տեսիլ գեղեցկութեան ունելով ոչ ներքոյ և ոչ արտաքոյ. թող զփողոցացն տղմաշաղախ գարշութիւն յանձրելոյ։

ՀԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔ. — Առ ՚ի նախնեաց մնացեալ նշխարք հնութեանց բաց ՚ի պարըսպացն՝ են ՚ի բերդին, առաջին՝ մայր եկեղեցին որ անարատ կայ ցայսօր և է ՚ի ձեռս Տաճկաց. թէպէտ ոչ շատ մեծ, այլ հոյակապ « վիմարդեան արձանօք, որ » ձաքար պողովատաշ վիմօք բոլորապէս գմբէթաւորեալ պայծառ զարդօք երկ » նանման խորան », որպէս նկարագրէ Ասողիկ։ Արտաքին ձև նորա բազմանկիւն բոլորչի. այլ քառաթև է ներքինն, թև իւրաքանչիւր կիսաբոլոր և զուգահաւասար իրերաց. զգմբէթն թևքն իւրաքանչիւր փոխանակ սեանց ՚ի վեր ունին՝ երկայնաձև և սրածայր ըստ օրինակի արեւելեան եկեղեցեաց։ Քարինքն առ հասարակ սևագոյն են։ Բարձրաքանդակ պատկերք կան նորա երկոտասան շուրջանակի զկաթողիկէիւն անարուեստք. և ՚ի թուոյ նոցա թերևս կոչեն Առաքելոց եկեղեցի։ Արձանագիր չիք ուրեք ՚ի վերայ եկեղեցւոյս. սակայն առ անեցւոյն Սամուէլի յիշատակի և շինողն և ամ շինութեանն ՚ի թուիս ՅՀԹ (930) որ ասէ. « Աբաս որդի Սմբատայ շինէ զաստուածաբնակ տաճարն զկաթողիկէ ՚ի Կարս » հրաշանշան յօրինուածովք »։ Առնթեր եկեղեցւոյդ կայ և մատուռն մի հնաշէն։ Իսկ երկրորդ և երրորդ եկեղեցիքն, որ և նոյնպէս ՚ի ձեռս Տաճկաց կան, մին գմբէթարդ է և միւսն կամարակապ. որք թէպէտ և հոյակապութեամբն ստորին են քան զկաթողիկէն, այլ հնութեամբն ոչ շատ կրսերագոյնք ժամա.

նակաւ: Յարեւրակողմն որմնն առ պատուհանաւ միոյ յերկուց եկեղեցեացդ
կայր հայ արձանագիր, այլ առ խանդարանացն անվերժանելի: Մօտ 'ի պալատ
փաշային երևի և այլ շինուած մի քարակերտ փոքր և կիսաւեր, և թուի եկեղեցի
լինել: Զերկուս նահատակի գերեզմանս ցուցանեն. մին 'ի դաւթի մզկիթի ուրեք
և միւսն 'ի ներքնաբերդն, այլ ոչ ուստեք երաշխաւորեալ անշուշտ աւանդու
թեամբք:

ԱՐՁԱՆԱԳԻՐԲ. ի վերայ դրանց պարսպին և դրան միջնաբերդին արձանագիրք
կան տաճկերէն, յայտ է թէ 'ի նորոգութեան կամ թէ յետ տիրապետութեան
յաւելան դոքա 'ի Տաճկաց. քանզի հայ արձանագրութիւնքն անկորուստ կան
տակաւին 'ի կողմն արեւմոյց 'ի վեր քան զՊէյրամ փաշա գապիոնսի դուռն կար
դաւ 'ի վերայ աշտարակաց ներքին պարսպին, տեսանելի և արտաքս քան զպա
րիսպն. և վերուստ ամենեցուն կայ խաչ քանդակագործ զարդարուն ազուցեալ
յորմն, և արձանագիրն 'ի ստորեւ: Առաջինն խառն է 'ի վրացերէնէ, և է այս.

✠ მე კარისა ამისა მან ჩან.. | ავამ ავ(აშენე)....მ | ეგობისა
| წელსა....

յորում այսչափ ինչ իմացեալ լինի «Ես Ռա , աղա, շինեցի 'ի թա
գաւորութեան յամի » . . .

Կատարեցաւ բրջներս

Ճ

✠ ՈՁԵ (ԹՎԻՆ) որ բրջներս երկ
րորդ հրամանա իս ամիրմուշ
րիւ Աբրէհմայ ից արքաին ինք
նակալ ըռո յն որ ագաւ ի Թագ
աւորի որ այսմ ամին գաւորութեն իւր

Մխիթար գրիչ եւ նկարիչ

ՈՁԳ

Տր նժ գաւր զԹագաւոր
ն մեր լեր ալլազգեց կատ
արեցաւ բրջներս ձեռամբ
Ընձկանն Գազնին եւ Ուտին

**Շնորհիւն Այ եւ ողորմութիւն թագին մերոյ
ըռուսուդանայ մէք կարուց քրիստոնայքս
մեծ եւ փոքր շինեցաք զբրջներս ի յիշատակ
մեզ եւ պատրոնին մերոյ**

**Թովիս ՈԶԳ. ի Թագաւորութեա ըռուսուդանա
յաթապակութենն Իւանէի մէք կարուց քրիստո
նէքս շինեցաք զբրջներս ի հալալ արդեանց մերոյ**

Ի վերայ միոյ բարձր աշտարակի ներքնաբերդին՝ առ որով է փոքրիկ դուռն որ
իջանէ ընդ զառիւվայր խորանդուռնդ ձորոյն, արձանագիրս թերի.

• • • • • ինեց
բուրջ • • • • • ի Թե
սո : ան • • • • • ա • • • • ի ար
ձեւ աւ | • • • • ալարթաղի
ագին Ժա | • • • • ոգյողութս

Ի վերայ այլում՝ աշտարակի առնթեր դրան շուկային.

Ի ՈԼԳ. Թուիս շինեցաւ բուրջն •

• • • • •

Միւս ևս հայ արձանագիր կայր 'ի վերայ նոյն դրան, այլ զարձանն յերկուս
խորտակեալ ագուցեալ են 'ի ձախակողմեան որմն առնթեր դրանն 'ի բարձու,
զոր չեղև հնար ընթեռնուլ և ոչ իսկ դիտակաւ, յորում գուցէ յիշատակ լեալ
էր Աբասայ կամ նմանեաց նորա. և փոխանակ այնր տաճիկ յիշատակարան եւ
դեալ է 'ի վերայ դրանն:

ԳԵՏՆ. Ի թիկանց ներքնաբերդին այլ լեառն ամբարձեալ կայ 'ի հանդիպոյ,
և ընդ ձորն խոր որ ընդ նա և ընդ լեառն բերդին՝ ընթանայ գետն, որ և պա-
տեալ զարեմտիւք և զհիւսիսիւ բերդին՝ անցեալ գնայ ընդ մէջ արուարձանացն,
բաժանեալ յայլ և այլ առաջս առուակաց, և կամուրջք են նորա երեք քարա-
շէնք մեծամեծք:

ՎԱՃԱՌՈՒԲՆ. — Վաճառաշահութիւն կարուց թէպէտ և ոչ հաւասարիցի մեծա-
ծամեծ քաղաքաց, սակայն և ոչ աննշան ինչ է 'ի պատճառս անթիւ երթեկաց
գեղջէից իւրոյ գաւառին և Շիրակայ և կաղզուանայ, եւս և 'ի սահմանէն Ռու-
սաց: Բերք նորա ցորեան է և գարի. իսկ պտուղք 'ի կաղզուանայ գին առա-

տութեամբ: Հանդէպ քաղաքին է ընդարձակ դաշտն վանանդայ որ յարեմտից սահմանակից է Բասենոյ՝ յորմէ բաժանի Սօղանլը լեռամբ:

ԱՆՅՔ. Կարս եկաց աթոռանիստ երից թագաւորաց Հայոց, Մուշեղի եղբօր Աշոտոյ Ողորմածի, Աբասայ որդւոյ նորա, և սորին որդւոյ Գագկայ, որ նեղեալ 'ի Յունաց և 'ի Թուրքաց՝ ետ զաշխարհն 'ի Յոյնս յամի 1064, առեալ փոխանակ այնր զԾամնդաւ 'ի փոքրն Հայս: Յետ այնր Չարմաղան առաջնորդ Մուղալ Թաթարաց քանդմունս մեծամեծս հասոյց նմա. և յետոյ թիմուրլէնկ յամին 1394. թող զոր վիլք և Հագարացիք յափշտակելով 'ի ձեռաց միմեանց. մինչև անց առ Օսմանեանս 'ի վեշտասաներորդ դարու:

Կարս

ԳԻՒՄՊԵԹ. — Միով ժամաւ հեռի է 'ի Կարուց գիւղս այս ամայի առ Ախուրեան գետով. է հնաչէն եկեղեցի 'ի նմա բազմանկիւնի, որոյ անկեալ է գմբէթն միայն, և գեղեցիկ է: